

COVID-19 Sonrası Uluslararası İlişkiler Teorisi ve Dünya Düzeni

---

Prof. Dr. Gülhür Aybet

Prof. Dr. Gülnur Aybet

Prof. Dr. Gülnur Aybet, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Başdanışmanlığı görevinin yanı sıra, Milli Savunma Üniversitesi'nde misafir öğretim üyesi olarak ders vermektedir. Türkiye'de 2016-2018 yılları arasında İstanbul Yıldız Teknik Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyeliği, 2014-2016 seneleri arasında Bahçeşehir Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Başkanlığı ve BAUCESSE güvenlik araştırmaları merkezi kurucu yöneticisi görevlerinde bulunmuş ve 2013 yılında İngiltere'den gelerek İstanbul Özyeğin Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünü kurmuştur. 2001-2013 yılları arasında İngiltere'de Kent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi bölümünde öğretim üyeliği yapmış olan Aybet, Kent Üniversitesi'nde Uluslararası Güvenlik alanında ilk yüksek lisans programını kurmuş ve yönetmiştir. Ayrıca İngiltere'de Nottingham Üniversitesi ve Türkiye'de Bilkent Üniversitesinde öğretim üyeliği yapmıştır. Uzmanlık alanları uluslararası güvenlik, NATO ve AB kapsamında Atlantik ötesi ilişkiler ve savaş sonrası devlet ve güvenlik yapılanmasını kapsamaktadır. Dr. Aybet lisans derecesini (BA Hons Ekonomi ve Kamu Yönetimi) İngiltere'de Royal Holloway College, Londra Üniversitesi'nden, Yüksek Lisans (MSc Uluslararası İlişkiler) Southampton Üniversitesi, ikinci Yüksek Lisans (M.Phil Savaş Bilimleri) King's College Londra Üniversitesi ve Doktorasını (Uluslararası İlişkiler) yine İngiltere'de Nottingham Üniversitesinden almıştır.

Prof. Gülnur Aybet

Prof. Gülnur Aybet is Senior Advisor to the President of the Republic of Turkey and member of the Presidential Security and Foreign Policy Council. She is a professor at Turkey's National Defense University. She was professor of international relations at Yıldız Technical University, Istanbul, between 2017-2019 and she was former Head of Department of Political Science and International Relations at Bahçeşehir University, Istanbul between 2014-2016. Between 2001-2013 she was a Senior Lecturer at the University of Kent, England, where she created and directed the first MA programme in International Security. She also held academic posts at the University of Nottingham, England and Bilkent University, Ankara. Her areas of expertise include international security, transatlantic relations under NATO and the EU, and post-war state and security structuring. Dr. Aybet holds a BA Hons degree in Economics and Public Administration from Royal Holloway, University of London, an MSc in International Relations from the University of Southampton, an M.Phil in War Studies from King's College, University of London and a PhD in International Relations from the University of Nottingham.

COVID-19 Sonrası Uluslararası İlişkiler Teorisi ve Dünya Düzeni

Prof. Dr. Gülnur Aybet

Milli Savunma niversitesi

gulnur.aybet[at]tcgb.gov.tr

zet

Uluslararası ilişkiler teorileri her zaman dünya düzenini ya olduğu gibi muhafaza etmeye ya da olması gerektiği gibi şekillendirmeye çalışmıştır. Realistler ve idealistler arasındaki ilk büyük tartışma da bu iki dayanağın üzerinde olmuştur ve uluslararası ilişkiler teorilerinin daha sonraki gelişimi aynı parametreler bünyesinde evrilmiştir. İster Problem üzücü teori olsun ister eleştirel teori olsun, her iki yaklaşım da ya statükoyu koruma ve meşrulaştırma girişiminde bulunmuş veya statükoyu sorgulayarak alternatifler aramışlardır. COVID-19'dan önceki mevcut uluslararası sistem, küresel liberal düzeni korumak isteyenler ve ona tepki gösteren merkantilistler arasındaki gerilimle birlikte hâlihazırda bir geçiş sürecinden geçiyordu. COVID-19 yeni iş birliği mekanizmalarının ortaya çıkmasını mecbur kılacak ve böylece ülkeler ne tamamen merkantilist ne de küresel liberal düzenin koruyucusu olabileceklerdir. Devletlerin, daha fazla kendine yetebilen ve daha az uluslararası tedarik zincirlerine bağlı; fakat uluslararası ticarete daha etkin olma yollarını aramaları olasıdır. Uluslararası iş birliği daha çok ihtiyaçlara dayanan işlevsel bir modele evrilecek ve ideolojiler politikaların uygulanmasında ve teorilerin gelişiminde n saflarında yer almayacaktır. Uluslararası ilişkiler teorileri artık ne statükoyu korumak veya meşrulaştırmak ya da ona meydan okuyan alternatiflere odaklanacaktır. Teoriler artık önceden tasarlanmış büyük projelerden kaynaklanarak değil, ihtiyaçların belirleyeceği ve politik ve ideolojik yönlendirmelerden arınmış çeşitli uluslararası iş birliği yöntemleri ve yollarını açıklamaya hedeflenecektir.

Anahtar Kelimeler

Teori, hegemonya, meşruiyet, uluslararası sistem, uluslararası toplum, dünya düzeni, COVID-19, işlevselcilik

International Relations Theory and World Order After COVID-19

Abstract

International relations theory has always tried to either preserve the world as it is or prescribe the world as it should be. The first great debate between realists and idealists embodied these two premises and subsequent development of theory also evolved within the same parameters. Whether critical of problem-solving theory, each in its turn either attempted to preserve and legitimise the status quo or sought alternatives to challenge it. Before COVID-19 the current international system was already going through a transition, with the tension between those who would like to preserve a globalist liberal order and those mercantilists reacting to it. COVID-19 will force new modes of cooperation to emerge and states will be neither totally mercantilist or protective of a global liberal order. States are likely to be more self sufficient and less reliant on international supply chains but more engaged in international trade. International cooperation will be needs based on a functionalist model and ideologies will not be in the forefront of policy making and theoretical development. International relations theory will no longer be preoccupied in preserving or legitimising a status quo or challenging it with alternatives. It will most probably try and explain the various non political, non ideological strands of international cooperation emerging out of needs not prescribed grand designs.

Keywords

Theory, hegemony, legitimacy, international system, international community, world order, COVID-19, functionalism

Giriş

COVID-19'un uluslararası iş birliği ve uluslararası işlemler üzerindeki etkisinin mevcut krizden daha uzun sürmesi olasıdır. İş birliğini şekilleri ve güç kavramlarının değişime uğramasından dolayı, bundan karar mercilerinin siyasi tercihleri ve uygulamalarının etkilenmeleri olasıdır. Bu değişimlerden etkilenenler yalnızca politikayı uygulayanlar olmayacaktır. Uluslararası sistemin nasıl çalıştığı veya çalışması gerektiği konusunda problem çözücü ve eleştirel teorik yaklaşımlar da sorgulanacaktır. Bu sebeple, politikacıların yanı sıra uluslararası ilişkiler konusundaki bilimsel perspektifler de bazı varsayımları yeniden düşünmek zorunda kalacaktır. Bilimsel yaklaşımlar ve politika uygulayıcılarının seçimleri ve birbirlerini nasıl şekillendirdikleri arasındaki ilişki, genel olarak batı eksenli bir uygulama olarak gelişmiştir. 1945'ten bu yana uluslararası ilişkiler teorileri, buldukları zamanın güç odaklarına en elverişli olan dünya düzeninin mevcut parametrelerini ya meşrulaştırmış ya da bu parametreleri eleştirerek alternatifler arayışında olmuşlardır.

Bir ana bilim dalı olarak uluslararası ilişkiler bir dizi disiplinin üzerine kurulmuştur. Her ne kadar uluslararası ilişkiler 1945'ten sonra bir disiplin haline gelse de; dünyadaki ilk uluslararası ilişkiler kürsüsü 1919'da Aberystwyth'teki Galler Üniversitesi'nde kurulmuştur. O zamana kadar felsefe, siyasi düşünce, hukuk, ekonomi, sosyoloji, diplomasi tarihi ve strateji çalışmaları ya da savaş çalışmaları hepsi birer ayrı çalışma alanları olarak çalışılıyordu. Uluslararası ilişkiler, dünyayı yöneten ilişkilere ve savaş ve barış koşullarına anlam kazandırmak adına, tüm bu alanların sentezinden oluşmaktadır. Ağırlıklı olarak batı pratiğinde bir uygulama alanı olarak, uluslararası ilişkilerden önce varolan ve uluslararası ilişkilerin dayandığı fikirler dahi esasen Avrupa merkezlidir. İdealizm ve realizm arasındaki büyük tartışma, büyük ölçüde Immanuel Kant ve Thomas Hobbes'un eserlerinden türetilen klasik politik düşünceye dayanmaktadır. Bu, 1945'ten beri uluslararası ilişkiler teorisinin gerçekten dünyayı düşünme ve anlamlandırma biçimimizde bize yeni bir şey sunup sunmadığı

sorusunu akla getiriyor mu? Uluslararası ilişkiler teorisi, yirminci yüzyılın ikinci yarısından önce geniş çapta tanınan ve tartışılan diğer disiplinlerden ve çalışmalardan ödünç alınmış olsa da, teorinin politikayı nasıl şekillendirdiği ve politikanın uluslararası ilişkiler teorisini nasıl şekillendiği anlamında eşsiz ve yeni bir katkı sağlamıştır. Bu, kendi kurumları arasında çok sağlam bağlantılara sahip olan Batı akademisi ve düşünce kuruluşları kültürüne gömülü bir uygulamadır. Bu akademisyenler ve düşünce kuruluşlarından oluşan ağın, politika dünyasıyla olan sürekli iletişimlerine bir transatlantik yapı hâkim olsa da, Avustralya ve Yeni Zelanda'nın da bu bilimsel çevrenin bir parçası olmasından ötürü, bu transatlantik merkezli yapının sadece coğrafya ile sınırlı olmadığını söylemek mümkündür. Oysa bu ayrıcalıklı yapının dışında kalan Dünyanın diğer bilim merkezleri, bu uygulamaların belirlediği standartları benimsemiş bir temâül haline getirmiştir. Uluslararası ilişkiler çalışmasındaki bu batı merkezli yaklaşım, geniş çapta kabul gören yayınlar ve söylemler oluşturma ve yaratma gücü üzerinde bir tekele sahiptir. Dünyanın diğer bölgelerinde, Washington DC ve diğer birçok Avrupa başkentinde olduğu şekliyle; politika uygulaması ile aynı düzeyde akademi dünyası/düşünce kuruluşu etkileşimini görme olasılığı daha düşüktür. Aslında Amerika Birleşik Devletleri'nde, akademisyenlerin mevcut görevlerinden politika ortamına görevlendirilmeleri çok sıklıkla rastlanan bir uygulama olup, çoğu zamanda yeni bir yönetimin iktidara geldiği her seferde düşünce kuruluşu devresinden geri dönüştürülme-leri daha yaygın bir uygulamadır.

İki kutuplu güç dengesine dayanan, ancak bu dengenin yarısına hâkim olmasına rağmen, yine de uluslararası kurumlar aracılığıyla birbirine bağımlı bir liberal düzen yaratmaya arayışına giren 1945 sonrası liberal dünya düzeni, 1990'larda Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle normatif baskın bir liberal düzen olarak yeniden canlandırılmış ve harekete geçirilmiştir. Bu liberal düzene, kurumları aracılığıyla meşruiyet kazandıran ve sadece askeri ve ekonomik güçle değil, değerlerin ve fikirlerin ilhamıyla güç veren transatlantik bir merkez yönetti ve hâkim oldu (Mandelbaum, 2002). Bu nedenle, liberal dünya düzeninin en güçlü değerlerinden biri, dünyanın güncel ve geçmiş olayları nasıl anlamlandırdığına dair söylemlerin kontrolüydü. Etiketler, özellikle küresel olarak saygı duyulan akademik yayınlarda yer alan geniş çapta kabul gören fikirleri dikte eden bir merkez tarafından oluşturulduklarında oldukça güçlü araçlardır. Bu nedenle, böyle bir dünya düzeni sisteminde, hâkim olan hegemonik yapının meşruiyeti, maddi değerlerden çok, geniş çapta kabul gören fikirler ve kurumlar aracılığıyla küresel etki gösterir. Böylelikle hem paradigma yapıcı hem de paradigmanın kendisi haline gelir.

COVID-19 sonrası dünyada paradigmalardaki bu baskın Batı tekelinin değişmesi pek olası görünmemektedir. Popüler söylemler ve yaygın olarak benimsenen fikirler hala aynı akademik çevrelerden yayılacaktır. Ana akım medya desteği ile de konularını güçlendirmeye devam edecektir. Fakat, fikirlerin politikaları meşrulaştırma şekli bir değişime/gerilemeye maruz kalacaktır. Uygulamalara gelince ise, fikirler uygulamaları değil; uygulamalar fikirleri şekillendirecektir. Bunun nedeni, uluslararası iş birliği kalıpları, değer ve kimlik

temelli ilişkilerden daha az etkilenir hale geldikçe ve ihtiyaçlara odaklanan sonuç odaklı, çıkar temelli, işlemsel ilişkiler tarafından daha fazla yönlendirildikçe; politik kararlara meşruiyet kazandıran fikirlerin inşası gittikçe daha nadirleşecektir.

Bir paradigma değişimi olacak mı? Thomas Kuhn, “paradigma değişimi”ni bir teorinin artık mevcut durumu açıklamada yeterli olmadığı ve yeni teorilerin mevcudun yerini alması şeklinde tanımlar. Uluslararası ilişkiler teorisinde böyle bir paradigma değişimi neredeyse hiç olmadı (Kuhn, 1962). Yani uluslararası ilişkiler de baskın bir paradigma diğerlerinin yerini tamamen almada her bir teorinin, kendi zamanına özgün olduğunu söyleyebiliriz. Bunun sebebi her teori bulunduğu zaman içerisindeki fenomenleri bilinçli ya da farkında olmadan zamanın politikalarını meşrulaştırmak veya meydan okumak amaçlı değerlendirmelerde bulunurlar. Ancak uluslararası ilişkiler teorisinde, bir paradigma değişiminde bir önceki paradigmanın yerini almayan birçok çok sayıda teori aynı anda mevcuttur. Bu nedenle, devletler ve uluslararası aktörler arasındaki iş birliği kalıpları, pandemi sonrasında bazı değişikliklere uğrayabilir olsa da dünyayı anlamlandırma biçimimizin bir paradigma değişikliğine uğraması olası değildir.

Bu bölümün amaçları doğrultusunda tarihsel değişimle ilgilendiğimizden, Robert Cox tarafından ortaya konulduğu şekliyle problem çözücü teoriler ve eleştirel teori arasındaki farkla başlamanız gerekiyor. Problem çözücü teori dünyayı olduğu gibi alır ve mevcut kurum ve ilişkilerin örüntülerini sorgulamaz; daha ziyade bir problemi eylemin belirli bir alanında çözmeye odaklanır. Öte yandan, eleştirel teori daha bütünsel bir görüş benimser; kurumları ve güç ilişkilerini oldukları gibi kabul etmez, onları sorgular ve değişim süreçlerini arar. Dolayısıyla eleştirel teori kendini tarihsel değişimle ilişkilendirir. Cox, soğuk savaş gibi istikrar dönemlerinin problem çözüme yaklaşımını desteklediğini, belirsizlik dönemlerinin ise “fırsatları anlamlandırma ve değişim riskleri” için kritik bir yaklaşımı gerektirdiğini öne sürmektedir. (Cox, 1981, s. 130).

Bu bölümde, COVID-19 sonrası dünyadaki durumun tam tersi olacağını savunmaktayım. Bu yeni belirsizlik daha fazla problem çözücü yaklaşımı gerektirecektir. Mevcut düzenin ya da düzensizliğin daha büyük resmini sorgulayan ve teoriyi sadece teori geliştirmek amacıyla üreten soyut yaklaşımlar gereksiz hale gelecektir. Cox’un değimiyle, ‘Stratejik eylem kılavuzları’ sunan ve ‘Dünya böyle olmalıdır’ diyen eleştirel teorilere veya büyük tasarımlar üreten fikirlere böyle bir dünyada çok az alan olacaktır (Cox, 1981, s. 130) Tüm uygulamalar bir süreliğine stratejik ten çok taktiksel olarak planlanılarak ilerleyecek ama bu taktiksel yaklaşımlar Cox’un problem çözücü teori olarak tanımladığı biçimde olmayacak. Cox’un tanımladığı problem çözücü teoriler mevcut düzeni sürdürmek için birtakım anlatılar geliştirirler. Bu, farklı bir problem çözücü yaklaşım olacak, taktiksel planlanmış olacak ama eleştirel teori gibi alternatif bir düzen arayışında olmayacak ya da problem çözücü teoriler gibi mevcut olanı koruma çabasında da olmayacaktır. Bu bizi şu soruya getirmektedir: Böyle bir dünyada hala teoriye yer var mı? Uluslararası ilişkiler var olduğu ve

uluslararası sistemdeki aktörler arasında devam etmek zorunda olduğu sürece, evet, COVID-19 sonrası dönemde de uluslararası ilişkiler teorisine yer vardır. Bu teorinin, işlevselcilik yaklaşımına benzemesi de daha olasıdır. Tanımlayıcı, problem çözücü yaklaşım, aktörlerin ortak ihtiyaçlar temelinde nasıl iş birliği yaptığını ele almaktadır. Bu ideolojiler veya normlar tarafından değil, ihtiyaçlar tarafından yönlendirilen bir yaklaşımdır. Belirli bir düzeni devam ettirmek veya mevcut düzene alternatif düzen önermekten ziyade, hayatta kalma süreçleriyle ilgilidir. Alternatif bir düzen, aşama aşama, gerekli hale gelen çeşitli iş birliği kümelerinin oluşturdukları temayüllerden sonra ortaya çıkabilir.

Dünya Düzenlerinin Meşrulaştırıcıları veya Sorgulayıcıları Olarak Teoriler

İki dünya savaşı arasındaki “savaşlar arası dönemden”, 1945’ten sonraki ikinci dünya savaşı sonlarında uluslararası ilişkiler düşüncesine egemen olan idealizm ve gerçekçilik arasındaki ‘büyük tartışma’, uluslararası ilişkiler teorisinin temellerini şekillendirdi. Tartışma, dünyayı olduğu gibi veya olması gerektiği gibi arasında bir değerlendirme mücadelesi olup, uluslararası ilişkiler teorisinin parametrelerini ortaya koydu. İdealizm dünyanın nasıl olması gerektiğini belirledi, ancak buna rağmen günün mevcut güç ilişkilerinin statükosunu sağlamlaştırdı. Carr’ın idealizmi eleştirmesinin temelinde de bu yatıyordu. İdealizmin ilkesel duruşundan ziyade, Carr, idealizmin birinci dünya savaşı sonunda “statükoyu” korumaya çalışan ‘tatmin olmuş güçler” den başka bir şey olmadığını savunuyordu. (Carr, 1946, s. 225). Diğer taraftan realizm ise, mevcut düzeni, herhangi bir tasarım girişiminde bulunmadan korumaya çalışmaktadır. Hem realizm hem de idealizm mevcut güç yapılarını pekiştirmektedir. Dünyanın nasıl olduğu ve nasıl olması gerektiği tartışmasının yanı sıra, özellikle 1970’lerden bu yana uluslararası ilişkiler teorisine egemen olan ikinci soru, uluslararası sistemdeki aktörlerin tam olarak kim olduğu ve bazılarının neden incelenmesi gerektiğini ve diğerlerinden niçin daha önemli olmaları gerektiğiydi. Bu durum, uluslararası sistemde baskın aktörler olarak, devlet merkezli realizm kavramını eleştiren farklı metodolojilere sahip birçok teori-den türemiştir. Aslında uluslararası ilişkiler teorisinin büyük ölçüde realizmin eleştirileri tarafından yönlendirildiğini söyleyebiliriz.

18. ve 19. yüzyıllarda ortaya çıkan liberalizm, savaşların ve ticaretin birbirleriyle uyumlu olmadıkları inancından kaynaklanıyordu. Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında yıkım, liberal idealizmin, dünyanın nasıl yeniden düzenleneceğini düşünürken ön plana çıkan paradigma haline gelmesine zemin hazırladı. İdealistler veya başka bir isimle liberal kurumsalcılar, güç dengesinin uluslararası sisteme özgü bir fenomen olmadığına, ancak kendi çıkarlarını idame ettirmek için elitlerin yönetimiyle inşa edildiğine inanıyorlardı. Liberal idealistlerin “gizli diplomasi” olarak adlandırdığı şey, bir grup yöneticinin bir savaş sistemi aracılığıyla zamanın güç ilişkilerini devam ettiren, üzerinde sürekli aralarında pazarlık ettikleri ve kitlelerin isteklerini yansıtmayan devletçi elitist bir gizli uygulamaydı. Liberal idealistler savaşı uluslararası sistemin doğal bir sonucu olarak değil, düzeltilmesi gereken bir sapkınlık olarak gördüler. Bu,

uluslararası sistemi iç politika ile aynı şekilde düzenleyerek uluslararası anarşiyi onararak düzelterbilceklerine inandılar. Uluslararası anarşi, uluslararası sistemin kuralları belirleyici bir merkezi otoriteden yoksun olma halini anlatan bir tabirdir. Diğer bir deyişle, idealitler, küresel yönetim sistemi ve uluslararası kurumların yalnızca savaşlar tarafından düzeltilen güç dengesinin egemen olduğu uluslararası bir sistemin asırlık sorununu çözeceğine inanmışlardı.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonundaki Wilson'ın On Dört Maddelik İlkeleri, Amerikan anayasal değerlerinin küresel olarak uygulanmasını somutlaştırmıştır. Milletler Cemiyeti'nin kolektif bir güvenlik sistemi aracılığıyla yaratılmasının ardından, bu ilkeleri koruması bekleniyordu (Howard, 2008, s. 74-78). Bununla birlikte, Birliğin 1931'de Japonya'nın Mançurya'yı işgalini durduramaması ve İtalya'nın 1935'te Habeşistan'ı işgali, aslında devletlerin evrensel ve normatif bir barış taahhüdü olmadığını gösterdi. Carr'ın İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcındaki liberalizm eleştirisi, liberal kurumsallık fikirlerinin arkasındaki motivasyonların aslında Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri için statükoyu korumak olduğunu sadece ortaya koymakla kalmadı, aynı zamanda devletler arasında doğal bir çıkarlar uyumunun olduğu ve bu uyumun kurumsallaştırılabileceği fikrini de çürüttü. (Carr, 1946, s. 60)

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda realizm, uluslararası ilişkiler teorisinde baskın bir paradigma olarak ortaya çıktı. Carr'ın çalışmalarının ötesinde, Hans Morgenthau realist tezin ilerlemesine net bir entelektüel titizlik getirdi. Morgenthau'nun realizm anlayışı, neorealizmin ve Kenneth Waltz'un eseri olan uluslararası sistemin doğasının baskınlığından ziyade insan doğasının evrenselliğine dayanıyordu. Morgenthau, politik realizmin altı ilkesini ortaya koydu: Rasyonel davranışa dayalı insan doğası tarafından yönetilen politika; siyasi kararların anlaşılmasında kilit olan, güç olarak tanımlanan çıkarlar; devlet gücünün farklı biçimlerinin değişken doğası, devlet davranışını yönlendirecek evrensel ahlaki ilkelerin bulunmaması; evrensel olarak kabul edilmiş bir manevi ilkeler dizisinin olmaması ve hukuki, manevi veya ekonomik kaygılardan bağımsız bir otonom siyasi alan oluşu. (Morgenthau, 1985, s. 12). Waltz ve neorealistler ise uluslararası sistemi, devletlerin güç artırma ihtiyacını yönlendiren benzersiz bir şekilde tanımlanmış bir yapı olarak vurgulamışlardır. Bu nedenle kararlar veya sonuçlar insan doğası tarafından değil, sistemin gereklilikleri tarafından yönlendirilir. Waltz, bu yukarıdan (sistemden) aşağıya (aktörlere) doğru olan sistemik yaklaşımı, Morgenthau gibi geleneksel realistlerin devletlerin davranışını ulus devlet seviyesinin ötesinde açıklayamadığını ileri sürerek savunmuştur. (Waltz, 1990, s. 34).

Uluslararası ilişkiler teorisindeki tartışma, dünyayı olduğu veya olması gerektiği gibi tanımlama arasında mücadele ederken, başka bir mücadele de söz konusu olguları açıklamak için uygun metodolojinin belirlenmesiydi. Bu 1960'ların 'ikinci büyük tartışması' şekillendirmiştir. Bu dönemin davranışsalcuları, realist metodolojiyi kesinlikten yoksun olması nedeniyle eleştirdiler ve daha nicel metodolojiler ve biçimsel hipotez testleri sundular (Burchill & Linklater, 1986, s. 20).

Uluslararası sistemin realist/neo-realist açıklamaları, tarihdışı ve problem çözücü olmalarından ötürü eleştirildi çünkü aşikâr bir şekilde çıkarlar ve güç artırma arayışı gibi belirli açuları ele aldılar. (Cox, 1981, s. 132) Aslında bu eleştirinin yersiz olduğunu düşünmekteyim. Realizm/neorealizm metodolojilerinde tarihdışı bir ortama gerek duyuyorlarsa, bunun nedeni, insan doğasında var olan belirli davranış biçimlerini incelemek için belirli süreçleri ve olayları diğer fenomenlerden çıkararak gözlemleyebilmeleridir. Örneğin, Morgenthau'nun yasal, manevi veya ekonomik kaygılardan arındırılmış otonom siyasi alanı; Clausewitz'in sonuncusunu 'yalnızca devlet işi' olarak belirttiği, toplum, operasyonel ve politik olmak üzere üç ayrı bileşenden oluşan Clausewitz'in üçlü savaş tanımına benzer (Von Clausewitz, 2007, ss. 30-31). Benzer şekilde, ekonomik davranışı anlamak için Adam Smith, 'ekonomik insanı' diğer insan davranış biçimlerinden ayırır. (Grampp, 1948) Soyut bir rasyonellik biçimi, belirli bir fenomen türü ile ilgili davranışların incelenmesine olanak tanır. Tarihdışı metodoloji uluslararası ilişkilerdeki sonuçları açıklamamıza veya tekrarlayan davranış kalıplarını tahmin etmemize yardımcı oluyorsa, bu tip bir problem çözücü teori olmakla ilgili bir sorun yoktur. Realizm tarihsel olarak şartlandırılmış bir perspektiften geri durmayı seçtiyse, bunun zaman ve mekandaki tarihsel ilişkisinden kesinlikle habersiz olduğu anlamına gelmez. Belirli bir fenomenin ele alınması ve bu fenomenden çıkarımda bulunması ve bu konuyu savaş, uluslararası sistem veya ekonomi gibi tekrarlanan bir çalışma konusu olarak incelemeyi seçmesi bir eksiklik değil, bir metodoloji seçimidir.

Uluslararası sistemin işleyişinin sabit ve verili yönleri, uluslararası sistemin kendine özgü belirli yönleri olduğu gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Rasyonalizm ya da İngiliz Okulu olarak adlandırılan düşünce çizgisi bu perspektifi desteklemektedir. Klasik realizm ve liberalizm arasında bir yerde rasyonalizm, devletlerin gerçekten iş birliği yaptığı ve düzene değer verdiği bir dünya toplumu kavramını ortaya koyar. Bu, realizmin anarşik bir uluslararası sistemin sadece güç dengesi ve tekrarlayan savaşlar ile düzeltildiğini savunan sert anlayışından farklıdır. Bull, Watson ve Wight, realist ve neorealitlerin iddia ettiği gibi uluslararası sistemin anarşik ve savaşa elverişli olabileceğini kabul etseler de ancak merkezi bir otoritenin olmamasına rağmen uluslararası ilişkilerde dikkat çekici bir düzen olduğunu gözlemlerler. Çünkü uluslararası sistemine has belli şeyler vardır: Bunlar diplomasi, uluslararası örgütler ve uluslararası hukuk gibi iç politikada bulunmayan ve uluslararası sisteme özgü şeylerdir. Her şeyden önce, devletler diğer devletlerin ve uluslararası aktörlerin davranışları hakkında belirli bir öngörülebilirlik verdiği için uluslararası sistemdeki düzene değer verirler. Realistler ve neo realistler gibi, rasyonalistler uluslararası kurumların sınırlarının farkındadırlar, liberal idealistlerin inandığı gibi uluslararası kurumların, uluslararası sistemin tüm sorunlarını çözebileceklerine inanmazlar. Bununla birlikte, rasyonalistler veya İngiliz Okulu, dünyanın realistler ve neo-realistlerin öne sürdüğü kadar anarşik bir yapı olduğuna da inanmıyorlardı. Dünya düzeninin yapısı tamamen anarşik olsaydı neden devletler kendilerine bu sınırlamaları koysunlar? Bu sınırlamaları Kant'ın anlayışıyla bir evrensel ortak değerlerden kaynaklanarak değil, daha işlevsel bencil sebeplerden yaptıklarını ileri sürerler. Rasyonalistlere göre bu bencil sebep devletlerin uluslararası sistemde bir düzeni tercih etmelerinden kaynaklanır.

Rasyonalistler iki soruyu cevaplandırmaya çalışırlar: Birincisi, devletler neden uluslararası düzene değer verirler ve ikinci olarak, böyle bir düzenin düzenleyici kurallarının ve kurumlarının er ya da geç devletlerin ortak değerlerin bilincinde olduğu uluslararası bir toplumun oluşmasına yol açması mümkün müdür? (Watson, 1987) Wight, Watson'dan Bull'a ana rasyonalist literatürde, uluslararası bir toplumu neyin oluşturduğuna dair çözülmemiş bir bulmaca olgusu bulunmaktadır. Bu beraberinde bir dizi soruyu getirir. Grotiusçu/Kantçı bir insanlık toplumu oluşturmak için mi? Bu uluslararası toplum sadece Dünya çapında uluslararası kurallar ve düzenlemelerin günlük uygulamaları ve rutinlerine kaptırmış tek tip bir uluslararası elitten mi oluşmaktadır? Bu tür bir uluslararası toplum, kültürel olarak farklı olabilir mi veya uluslararası toplumun evrensel bir kültürü olabilir mi? Bu uygulamalarda Batı kültürünün baskınlığı en sonunda kültürlerin çatışmasına neden olacak mı? Bu sorular, dünya düzeninin anlaşılmasında önemlidir ancak cevaplanmamış olarak kalmıştır. (Wight 1966; Bull 1977; Watson 1987)

Uluslararası kurumlar altındaki düzenleyici uygulamaların bir devletler toplumu oluşturup oluşturamayacağı sorusu, Deutsch'un NATO üzerinde yaptığı çalışmada da incelenmiştir. Deutsch bir gereklilik olarak oluşturulan bir askeri ittifakın sonunda bir Atlantik topluluğaya evrilmesinin mümkün olacağını ileri sürmüştür. (Deutsch, 1957). İdealizm ve realizm arasındaki boşluğu kapatmaya çalışan tüm bu yazılarda, devletin uluslararası sistemdeki temel aktör olarak rolü sağlamdı. Bu aynı zamanda 1970'ler ve 1980'ler boyunca neorealistleri ve neoliberal kurumsalcıları ortaya koyan görüştü.1970'ler, uluslararası sistemin gerçekçi ve neorealist açıklamaları altında devletin rolünün merkeziliğine meydan okuyan işlemsel ekonomik faaliyette bir artış gördüğü için Gilpin ve Krasner, giderek küreselleşen dünya ekonomisinde devletin rolünün altını çizmek amacıyla, hegemonik istikrar teorisi ve rejim teorisi gibi kabul edilen işbirliği modellerine dayanan düzen kavramını öne sürmüştü. İngiliz Okulu gibi, rejim teorisi de devletlerin uluslararası işlemlerin maliyetlerini hesaplamalarını ve azaltmalarını sağladığı için devletlerin uluslararası ilişkilere öngörülebilirlik kazandıran düzenlemeler ve kurallara verdiği değeri öne sürdürmüştür. (Aybet, 2001)

Soğuk savaşın sona erışı sadece olayın ne olduğunu açıklamakla yetinmeyip onu izleyecek politika uygulamalarını da meşrulaştırarak liberalizmi ya da neoliberal teorileri ön plana çıkardı. Soğuk Savaş'tan sonra Batı'nın zaferi, liberal bir dünya düzenini yeniden oluşturmak için planları meşrulaştıran akademik çalışmalarla kurumların resmi evraklarına anahtar kelime yazma ve kodlama çılgınlığına eşlik eden yeni bir ideolojik coşkuyu beraberinde getirmiştir. Fukuyama'nın Tarihın Sonu Tezi (*End of History*), liberal demokrasinin zaferinin ve post-ideolojik bir dünyanın gelişini vurgulamıştır. Aslında, bir ideolojinin egemenliğini Batı liberal demokrasisinin insanlık yönetiminin son biçimi olarak evrenselleştirilmesinin müjdecisi olmuştur. John Ikenberry *After Victory*'de (*Zafer Sonrası*), savaşları kazanan devletlerin yeni güçleriyle ne yaptıkları ve düzen oluşturmak için bu gücü nasıl kullandıkları sorularını sormuştur. Yalnızca, her ikisinin de ABD'nin bir dünya gücü olarak ortaya

çıkmasıyla bağlantılı olan, demokrasinin yirminci yüzyılda yayılması ve uluslararası kurumların yenilikçi kullanımını sergileyecek ve güç siyaseti dengesinin ötesine geçen “anayasal” özellikler gösteren bir düzen oluşturulduğunu savunmaktadır. İlerleyişi bir lineer (doğrusal) süreç olarak kabullenmek doğru olabilir fakat uluslararası sistemde ilerleyiş gerçekten lineer (doğrusal) bir süreç midir? Bu şu soruyu akla getirir, dünya düzenleri ve siyasi/ideolojik evrim birer döngü içinde mi oluşmalı yoksa uluslararası sistemin ilerlemesi ve yozlaşması birbiriyle bağlantısı olmayan gelişigüzel bir olaylar dizisi midir? Hem Ikenberry hem de Fukuyama, komünizmin çöküşünden sonra 1945 sonrası liberal uluslararası düzenin dayanıklılığına hayretle bakmışlardır ve bunu şu şekilde açıklamaya çalışmışlardır: ya *kurumsallığın zaferi* (Ikenberry, 2001) ya da *ideolojilerin sonu* (Fukuyama, 1992). Doyle ise liberal demokrasilerin birbirleriyle savaşa girmeyeceklerini, ancak bunun demokratik olmayanlarla savaşa gidecekleri anlamına gelmeyeceğini ileri sürmüştür. (Doyle, 1997) Bu Doyle’un ‘Demokratik Barış’ tezi, aslında batılı galiplerin kendi değerler bütününe bağlı olmadığını varsaydığı her unsura karşı askeri müdahaleyi meşrulaştırmak için öngörücü bir felaket olarak nitelendirilebilir. Bu tip yeni neoliberal düşünürlerde, soğuk savaş ertesi, kurumların başarısız olacağı ya da Almanya ve Japonya’nın ‘eski alışkanlıklarına’ döneceği yönünde bir önerme vardı. Bu korkunç sonuçların hiçbirisi olmadı. Dünya gerçekten de Hedley Bull’un öngördüğü uluslararası bir topluma ilerlemiş miydi? Liberaller 1945 sonrası sistemin neden hayatta kaldığını açıklamaya çalışırken, Mearsheimer gibi realistler de uluslararası kurumları fazla yüceltmenin tehlikeleri hakkında uyardı. (Mearsheimer, 1994; 1995) ve Huntington, soğuk savaşın sona ermesinin liberaller tarafından ortaya konan pembe resmi sağlayamayabileceği ve bir medeniyetler çatışması çıkabileceği konusunda uyardı. (Huntington, 1996) 1990’larda teorideki bütün bu gelişmeler esnasında, eleştirel teorisyenler, Morgenthau’dan Ikenberry’ye asırlık teori/uygulayıcı ilişkisine karşı isyan eden ve sadece ana akım söylemi reddederek bir dünya toplumunun yaratılabileceği inancına dayanarak kendi alemindeydi.

Tüm bunların ortasında, 1990’larda aktörler ve yapı arasındaki ilişkiye odaklanan, yapının esasen aktörlerin kimliklerini ve çıkarlarını şekillendirme ve inşa etme gücüne sahip olduğunu iddia ederek ‘yapısalcılık’ adı altında yeni bir teori ortaya çıkmıştır. Alexander Wendt’in ‘anarşi devletlerin anlamlandırıldığı şeydir’ ifadesi (Wendt, 1992) bu argümanı özetler. Yapısalcılık normların gücüne odaklanır ve normların nasıl zorlandığını ve yeni normlarla nasıl değiştirildiğini inceler. 1990’ların başlarındaki neo liberal egemen çerçeve üzerine inşa olan yapısalcılık, norm difüzyon yani norm yayılması ve kabul görmesi sürecine katkıda bulunmuştur. Bunu başka bir deyişle, politika uygulama açısından bakarsak, şimdi Batı’nın soğuk savaşını nasıl kazandığının açıklaması bitmişti, artık bu düzeni komünizm sonrası oluşan boşluğa yaymanın zamanı gelmişti. Politika uygulaması ve uluslararası ilişkiler teorisi bir kez daha el ele yürüyordu.

İronik olarak, eleştirel teorinin politika / teori ilişkisine ve ana akım söylemlere aykırı olduğu düşünüldüğünde, eleştirel teori ve yapısalcılık devlet merkezli

yaklaşımları için hem neorealizmi hem de neoliberalizmi eleştirdiklerinden dolayı aslında aynı kutuya konulabilirler. Hem yapısalcılık hem de eleştirel teori, uluslararası sistemde devletler ötesi ilişkilerin de önemli olduğunu ve aktörlerin davranışlarının kim oldukları ve kendilerini ve başkalarını nasıl algıladıklarına göre belirlendiğini ileri sürmektedirler. Yapısalcılığın uluslararası normlara odaklanmaları, 1990'larda günün politika seçimlerini meşrulaştıran tipik bir araçtı. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden ve komünizm sonrası alanı Batılı uygulamalara ve kurumlara çekme gerekliliğinden sonra, 1990'larda liberal bir dünya düzeninin yeniden kurulması, norm yayma süreçlerini meşrulaştıran düşünce kalıpları oluşturdu. Bu, Balkanlar'daki gibi çatışma sonrası devlet inşası veya Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin NATO ve AB'ye alınması gibi üye devlet inşa etme yoluyla uygulandı. Bu nedenle, yapısalcılık, bir problem çözme yaklaşımı olan realizmi eleştirmesine rağmen, eleştirel bir teori gibi bir 'stratejik eylem rehberi' önermiştir ve bu kapsamda politikaları dünyanın nasıl olması gerektiğine dair büyük bir tasarımla şekillendirerek, aynı zamanda Soğuk savaş zaferinden miras kalan normatif bir liberal dünya düzenini sürdürerek, bir problem çözücü teori gibi taktiksel uygulamalara da rehberlik etmiştir. Bu nedenle, tüm teorilerin yaklaşımlarında biraz hem problem çözücü hem de eleştirel unsurlar vardır.

Liberal Uluslararası Düzenin Meşrulaştırıcıları Olarak Norm Yayılma Süreçleri

Cox'un dediği gibi: "teori her zaman biri ya da bir amaç içindir" (Cox, 1981, s.128) 1990'larda norm yayılımı ile ilgili literatür yine de yeniden yapılandırılmış liberal dünya düzeninin meşrulaştırılmasına, öne çıkarılmasına ve yayılmasına katkıda bulunmuştur. Normlar "uygulamada somutlaştırılmış inançlar"dır. (Farrell, 2001, s. 71) 1990'dan itibaren, NATO'dan AB'ye ve AGİT'e kadar çeşitli uluslararası kuruluşların resmi açıklamalarında uluslararası normlar üzerinde tekrar eden bir söylemin ortaya çıktığını görebiliriz. Tüm bu belgelerde yaygın olarak bahsedilen üç norm vardır: *serbest piyasa ekonomileri, demokratik kurumlar ve insan hakları* ile birlikte tutulan bir coğrafik alanın oluşturulması. Bu alana kurumsal belgelerde genel olarak 'Avrupa-Atlantik bölgesi' olarak değinilir. (Aybet, 2000, ss. 44-89).¹

Norm yayılma kalıpları, uluslararası normların yerli aktörler/kurumlar tarafından *içselleştirildiği* bir *sosyalleşme* süreci yoluyla ortaya çıkar. Bu, uluslararası normların yerel olanlara nakledildiği bir "aşılama" sürecidir. 1990'ların zengin yapısalcı literatürü, uluslararası normların nasıl yayıldığı ve nasıl yayılması gerektiği konusunda çeşitli modeller sunmaktadır. Böylece, uluslararası ilişkiler teorisi bu dönemde sadece liberal kurumsallaşmayı meşrulaştırmakla kalmaz, aynı zamanda ona yöntem ve uygulama da sağlar. Theo Farrell'in 'norm

¹ Bu kurumların Avrupa-Atlantik Alanında istikrar için kullanılmasına ilişkin politika planı, bu kurumların 1990'daki NATO'nun Londra Deklarasyonu'ndan, AGİT'in 1992'deki Helsinki 'Değişim Zorlukları' Belgesine kadar tüm resmi belgelerinde açıkça görülmektedir. Bakınız: NATO Londra Deklarasyonu, 1990, Bakınız *The Charter of Paris for a New Europe* November 1990, Aralık 1990, ayrıca bkz. NAA Siyasi Komite *Interim Report of the Working Group on the New Security Order: From Paris to Helsinki, Animating the CSCE*, Ekim 1991 AI 3263, PC/ESC (91) 2, Uluslararası Sekreteryası, Kuzey Atlantik Meclisi; CSCE Helsinki Belgesi, *The Challenges of Change*, Temmuz 1992; Kuzey Atlantik Konseyi Oslo Kesin Bildirisi, 4 Haziran 1992, WEU Konseyi, Petersburg Deklarasyonu, Bonn, 19 Haziran 1992. Ayrıca bkz. Frank Schimmiellennig, Ronald Lindner'de 'Introduction' (ed.) *Norms and Nannies, The Impact of International Organisations on the Central and Eastern European States*, Rowen Littlefield, Oxford (2002), s. 7.

nakli', uluslararası normların sosyal öğrenme yoluyla mevcut yerel normlara aşılandığı artımlı bir süreci veya uluslararası normların yerel normlarla çatıştığı ve hedef topluluğun 'yeni düşünme ve hareket etme yollarını benimsemeye' zorlandığı siyasi mobilizasyon yoluyla yayıldığı radikal bir süreci içerir (Farrell, 2001, s. 65). Finnemore ve Sikkink, meşruiyetlerini, itibarlarını ve saygınlıklarını korumak ve arttırmak için normların devletler ve uluslararası kuruluşların değiştiği 'ardışık' normdan bahseder (Finnemore & Sikkink, 1998). Bu Kappen ve Sikkink'in yerli aktörlerin söylemsel uygulamalarında uluslararası normların geçerliliğini kabul ettiği *sosyalleşme* sürecine benzerdir. Bu normları ihlal eden devletler uluslararası toplum tarafından tecrit edildiği için oluşan bir 'ahlaki bilinç' de vardır. (Kappen & Sikkink, 1999, ss. 7-11) Frank Schimmelfennig bir sosyalleşme sürecinde hedef toplumun rasyonel seçiminin doğruluğunu kabul etmektedir. Burada, uluslararası toplum ve sosyalleşme sürecinin yönlendirileceği "dış devlet" olmak üzere iki aktörü tanımlamaktadır. Kendisini toplumla özdeşleştirdiği, değerleri ve normları meşru kabul ettiği ve topluluk üyelerini rol modelleri olarak gördüğü için dış devlet topluluk değerlerini ve normlarını öğrenir ve içselleştirir. Bu normları 'gerçek ve doğru olarak gördüğü için değil, ilerideki siyasi hedefleri için bu normları benimsemesinin gerekli olmasından ötürü' bu normları benimser (Schimmelfennig, 2000, s. 117; Acharya, 2004, ss. 239-275). Bu, bir sosyalleşme sürecinde hedeflenen aktör kısmında rasyonalite olduğunu varsayar. Özellikle Schimmelfennig, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra Orta ve Avrupa devletlerinin Batı kurumlarına katılmalarını inceleyerek argümanını geliştirdi. Bu, Bosna örneğinde olduğu gibi çatışma sonrası devlet inşasından farklı olarak üye devlet inşasıdır. Her iki durumda da normlar, politika uygulayıcıları için "inkân vericiler" olur. Politika uygulayıcıları için normların inkân vericiler olarak tanımlanması hem neo liberal kurumsalcı hem de yapısalcı anlatımlarda mevcuttur. Her ne kadar neoliberal kurumsalcılar ve neorealistler çıkarları belirli bir şekilde ele alırlarsa da yapısalcılar normları çıkar ve kimlik oluşumunun temeli olarak alırlar (Wendt, 1992; Moravcsik 1997). 1990'ların hedef devletlere ve toplumlara norm yayılımı ile güçlendirilmiş liberal kurumsalcı tasarımı, çıkarları göz önüne alındığında neoliberal ve neorealist güç maksimizasyonu ve kendini koruma varsayımları tarafından yönlendirilmiş oldu. Bu çıkarların teminatı, belirli bir liberal düzeni savunup teşvik ederek üstlenilir. Bu teşvikin bir parçası olarak, dışarıdan dayatılan normların diğer bölgelere ve ülkelere transfüzyonu, söz konusu liberal düzenin yürürlükte kalmasının garanti edildiği anlamına geliyordu (Aybet, 2000).

Soğuk savaş sonrası liberalizmin dönüşü ve normların uygulama ve teoride yayılması, zamanla 1990'ların başlarını çevreleyen coşkuda bir düşüşe eşlik etti. Bunun ne tarihin ne de ideolojilerin ne de çatışmaların sonu olmadığı anlaşıldı. Ayrıca, tüm dünyayı saracak şekilde bir tür batı merkezli bir uluslararası toplumu ihraç etmenin de mümkün olmadığı ortaya çıktı. Huntington'un kıyamet senaryosu, devlet dışı aktörlerin yükselişi, Rusya ve Çin'in dünya sahnesindeki yeniden dirilişi ve terör üzerine küresel savaş gibi yeni zorlukların ortaya çıkmasına rağmen, gerçekleşmedi. Transatlantik bir yapının egemen olduğu liberal düzenin egemenliğine karşı en büyük meydan okuma aslında

kendi içinden yükseldi: küreselciler ve merkantilistler arasındaki yeni ideolojik mücadele. İşte tam bu noktada COVID-19 dünyayı vurdu.

COVID-19 Sonrası İhtiyaçlara Dayalı Bir Dünya Düzeni

COVID-19 pandemisi sonrasında ne tür bir dünya düzeninin ortaya çıkacağını veya bu sürecin küresel liberal düzene ne kadar zarar vereceğini tahmin etmek zor. Bu makalenin yazılma aşamasında süreç henüz sonlanmadı ve bu sürecin olası sonuçları ise hali hazırda belirsizliğini korumakta. Bununla birlikte, uluslararası iş birliği örneklerinin hangi kısımlarında bir değişiklik bekleyebileceğimiz noktasında bazı tahminlerde bulunmamız mümkün görünmektedir.

COVID-19 bir pandemi haline geldiğinde uluslararası sistem zaten halihazırda bir akış halindeydi. Transatlantik bir merkezin hakimiyeti altındaki batı temelli sistem ve kurumlarının dışında donmuş ve sıcak çatışmalar yaygınlaşmaktayken, küresel ekonomi 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizinden sonra daha önceki durumuna gelmek için mücadele ederken, uluslararası sanal terörist hücreleri beklenmedik zamanlarda yine şüphe duyulmayan yerlerde ortaya çıkıp ve sonra çıkışı olmayan yollarla ortadan kaybolurken, güvenlik kavramları küresel müşterekleri korumaktan gıda tedarikini korumaya doğru bir değişikliğe doğru evrilmekteydi. Bu arada, iç savaşlar şiddetle devam etmekteydi ve istikrarsızlık önceki yıllara kıyasla çok daha geniş alanlara ulaşmaktaydı. Sert güç temelli bir bölgesel oyuncu olarak yeniden ortaya çıkan bir Rusya, ile Çin'in bir tüccar, yatırımcı ve teknoloji lideri olarak küresel etkisinin korkutucu derecede hızla yayılması, liberalizmi eski haline döndürmek isteyen 1990'ların dünyasını uzak bir geçmişte bir bıraktı. Dolayısıyla, COVID-19 ortaya çıktığında dünya zaten bir değişim sürecinden geçmekteydi. Bu değişim, düşüşte olan liberal bir dünya düzeninden, hâlâ yapım aşamasında olan ve "Batı Dünyası Ötesi" olarak adlandırılan başka bir sisteme geçiş şeklinde gerçekleşmekteydi. (Stuenkel, 2017).

Bu düzenin varlığı her zaman bir "öteki"nin varlığına bağlıydı. Bu genellikle bir ideoloji kılığında karşımıza çıkmaktaydı. Soğuk Savaş sırasında bu komünizmdi. Soğuk Savaş sonrası dönemde "haydut devletler" kavramı ile birlikte küresel terörizmin de ortaya çıkmıştır. Bu bazen, özellikle 11 Eylül'den sonra ne yazık ki "İslamcı terörizm" olarak adlandırılmaktaydı. Bu, aslında 20. yüzyılım büyük ideolojik mücadelelerinden beri tüm yanlarıyla aynı sürecin bir parçasıydı: Faşizm, komünizm - hepsi batı önderliğindeki liberalizme ve serbest piyasa ekonomilerine karşı olmuşlardır. Liberal dünya düzeni, kendini haklı çıkarmak için her daim bir ideolojik mücadeleye bel bağlamıştır. Kendini faşizmi yenen güç olmanın küllerinden evrilerek kurmuştur. Komünizmin ana ve tek rakibi olarak mücadeleyi sürdürmüştür. Daha sonra radikalizmi ayırarak "özgür dünya" örtüsü ile yoluna devam etmiştir. Ve son olarak, sözde bağlı oldukları yerden ya da 'yuvadan' sapan devletleri "otoriter" olarak etiketlemiştir. Yaygın olarak kabul gören yayımların, kurumların ve küresel sosyal yardımlarla destekleyici ana akım medyanın ağırlıklı olarak Batılı bir yapıdaki akademik söyleme sahip olmaları, bu söylemlerin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Böylece, 1990'ların neoliberal söylemleri, norm difüzyonu üzerine yapılan çeşitli titiz

çalışmalarla takip edilerek bu etiketlemeyi desteklemiştir. Bu bölümün başlangıcında, etiketlerin geniş kesimlerce meşru yapı olarak kabul gören bir kesim tarafından desteklenmeleri durumunda çok güçlü unsurlar olabileceklerini belirtmiştim. Bu minvalde, baskın transatlantik yapının ve ağırlıklı olarak batı merkezli kurumların Amerikan anayasal uygulamalarından esinlenen ve türetilen bir liberal kurumsallaşma paradigması oluşturduğunu söyleyebiliriz. Yönetmelikler ve kurumlar tarafından yönetilen bir sistem İngiliz Okulu koşullarında uluslararası bir toplum haline gelmemiştir; ancak ağırlık olarak NATO aracılığıyla hareket eden, bir savunma askeri ittifakı yoluyla faaliyet gösteren bir 'batı güvenlik topluluğu' haline gelmiştir. Birçok yönden bu, Deutsch'un 1957'de öngörmüş olduğu topluluktur. Bununla birlikte, Deutsch, Avrupa'yı 1945'ten önce ağırlıklı olarak bir devlet merkezli savaş sistemi olduğunu düşünerek, kendini güç dengesi ve kalıcı savaşlarla düzelterek, uzun vadeli barışçıl değişim beklentilerine sahip eşit bir topluluk öngörmekteydi. Bundan bir devletler ve halklar topluluğu ortaya çıkabilecekti. (Deutsch, 1957). Bu anlamda AB olağanüstü bir projeydi. Ancak 1990'ların yeniden canlanan liberal dünya düzeni farklı bir şeydi. O zamanın çeşitli kitaplarında, Ikenberry'nin *After Victory* (Zaferden Sonra), Fukuyama'nın *End of History*'sinde (Tarihin Sonu) yer alan liberal dünya düzeni için zaferin coşkusuyla tanımlanan bir zamandı. (Ikenberry, 1997; Fukuyama, 1992). Bu, Amerikan liderliğinin zafer kazandığı ve bir kez daha Dünya Düzeni tasarımı Avrupa ve Amerika'nın omuzlarına yüklendiği bir an olmuştur. Bu tasarımda, Dünya ve diğer devletlere yönelik 'bu şekilde olmalı' anlamında bir 'olması gereken' vardı. Barış, yalnızca onu hak edenlerin ayrıcalığıydı- bu demokratik devletlerin Batılı liberal modeli olanlara mahsus (Doyle, 1997). Bu bir kez daha 'öteki' için bir etiket yaratmış oldu. Bu, bu büyük tasarıma bağlı olmayan herhangi bir alan veya ülke olabilirdi. Bu, batı güvenlik topluluğuna bu gücü sadece finans, ekonomi ve askeri güç yoluyla değil, aynı zamanda geniş çapta kabul gören değerler ve kurumlar aracılığıyla da güçlendirilmiş bir hegemonya modeli olarak kabul edilen Gramscian hegemonyası olarak görülme hakkını sağladı (Aybet, 2000). Batılı bir güvenlik topluluğunun meşruiyeti her zaman gerçek veya yapılandırılmış ideolojiler arasındaki mücadeleye bağlıydı, çünkü onun için her zaman bir "öteki" olmak zorundaydı.

30 yıl sonra belirginleşen şey, Avrupa ve Amerika olan "transatlantik yapı"nın 1990'ların zaman tüneline yakalanmış olmasıydı. Ancak gerçekte olan sadece liberal dünya düzeninin düşüşü geçmiş olması değil, aynı zamanda yeniden dirilen güçler olan Rusya ve Çin'in yeniden kendi tasarımlarını oluşturuyor olmalarıdır. Küresel ekonomi değişiyor, yeni tedarik ve değer zincirlerine dönüşüyordu. Liberal dünya düzeni çözülmüyordu. Kurumlara olan güven sallantıdaydı. İç savaşlar ve bölgesel istikrarsızlıklar artıyordu.

Bu değişikliklerin arasında yeni bir dizi ideolojik çatışma ortaya çıktı. İronik bir şekilde bu ideolojik çatışma, bir yandan batı güvenlik camiasının değerleri ve kurumları ile ona 'öteki' olarak meydan okuyan bir güç arasında değildi. Bu ideolojik çatışma batı güvenlik toplumunun kendi içinde gerçekleşmekteydi. Bu savaş, küreselci liberal dünya düzenine tutunanlar ile ona merkantilist ko-

rumacı politikalarla tepki verenler arasında, çoğu zaman kendini en sağdaki ırkçı eğilimlerle destekle kendini gösterenler arasındaki bir savaşı. COVID-19 dünya sahnesine bu yeni ideolojiler arasındaki çatışmanın kavşak noktasında girdi. COVID-19'un yaptığı şey, dünya düzeninin geğmekte olduğu değişimi hızlandırmış olmasındır. Muhtemelen bu gelişmelerden bazılarının halihazırda ciddi bir hızla czlmekte olduğunu göreceğiz.

Ayrıca ufukta yeni bir tür ulus devlet göreceğiz: Tüm sektörlerde kendi kendine yeterli olan, küresel tedarik zincirlerine daha az bağımlı olan, ancak küresel ticaret ilişkilerini genişletmeye devam eden kendi kendine yetebilen bir ulus devlet. Dolayısıyla bu devlet, tamamen merkantilist olmayan fakat kendi ulusal türetim ve dağıtım üssünü koruyan bir devlettir.

COVID-19 ayrıca ülkeleri ihtiyaç temelli düzeyde iş birliği konusunu ele almaya zorladı. Mesela örnek olarak bu devletlerin aşı bulma konusundaki acelelerini ele alabiliriz. Olası olmayan adayların bir araya gelmesi muhtemeldir; belki bir ülkedeki bir grup bilim adamı, başka bir ülkedeki bir ilağ firması ile anlaşma yapabilir. Bu siyaseti ve uluslararası ilişkileri aşar. Bunlar, COVID-19 döneminde, herkesi ezber bozmaya zorlayan yeni fırsatlar olarak karşımızda yer almaktadır. Arz ve değer zincirlerinin de ihtiyaçlara yönelik olması muhtemeldir ve bunlar politika ve ideolojileri aşacaklardır. Öte yandan, ülkelerin güvenlik ve savunmayı araştırma ve geliştirme tesislerini, özellikle siber saldırılardan korumak için yönlendirmeleri kuvvetle muhtemeldir.

Post COVID-19 Dünyası, merkantilistleri daha fazla uluslararası iş birliğinde yer almaya zorlayacakken, liberal kreselcileri uluslararası iş birliğinin tek belirleyicisi olarak ideolojik güdülerini sorgulamaya itecektir. İş birliği çeşitlerinin hayatta kalma arzusundan kaynaklanması daha olasıdır, bu nedenle iş birlikleri temel ihtiyaçlara dayalı işlemlere dayanmaktadır. Fukuyama'nın liberal demokrasinin "insanlığın ideolojik evriminin son noktası ve Batı liberal demokrasinin insan hkmetinin nihai biçimi olarak evrensellesmesi" olduğu ve onun iddiasının aksine bir durumdur. Başka ideolojik rakibi olmaması dolayısıyla (Fukuyama, 1989, s. 2), ortaya çıkacak bu yeni düzenin ideolojinin kendisinin son noktası olması daha olasıdır. İdeolojilerin artık uluslararası bir düzenin tasarlanması ya da hâkim bir düzenin korunması gerekip gerekmediğini belirlemeyeceği yeni bir dünya bu. Uluslararası sistemde bir düzen benzerliği olacaktır, ancak bu sonuca yönelik çeşitli iş birliği tarzlarının büyük bir tasarımdan kaynaklı değil de, tamamen ihtiyağlardan dolayı devam edecektir. Böyle bir dünya düzeninin, Fred Halliday'in ileri srdğu gibi,  uluslararası ilişkiler seviyesinin tüm seviyelerinde işleyişi daha olasıdır: Devletler arası, ulus aşır ve sistemik (Halliday, 1990, s. 503).

Bu yeni düzende, muhtemelen devletin geri dönüşünü göreceğiz ve dolayısıyla bir dereceye kadar da merkantilizmin, bu derece uluslararası iş birliğini durduramadığı ve uluslararası sistemde yerleşik iş birliği biçimlerini yıkmayı amaçladığı için kendi merkantalizmiyle kısıtlı olacaktır. Bir devlet, küreselleşmenin g merkezlerini ve bu süreçleri sürdüren kurumları baypas etmeyi

arzulayacaktır. Başka bir deyişle, bu bizi Cox'un tanımladığı gibi yeni bir devlet modeline veya devlet formlarına götürüyor (Cox, 1981, s. 138). Bu, uluslararası siyasi ve ekonomik ilişkilerine koşulluluk yoluyla egemen olan küreselci kurumlara kendi kendine yetmeyi amaçlayan, ancak aynı zamanda küresel ticaret yapmaya devam edecek şekilde bir devlet modelidir. Bu tür devletler, küresel ekonomideki diğer aktörlerle nasıl etkileşime gireceklerine dair kendi parametrelerini belirleyeceklerdir.

Bu yeni ortaya çıkan devlet modeli, Cox'un liberal düzene nihai meydan okuyucu olarak düşündüğü modelden de farklı olacaktır. Cox, uluslararası sistemdeki alternatif bir yapının merkezdeki neo-merkantilist endüstriyel ve temelde bulunan ulusal düzeydeki korporatizmden gelebileceğini öngörüyordu. Başka bir deyişle, bu neo merkantilizm transatlantik temelde yükselecektir. Cox'a göre başka bir alternatif, çevreden ortaya çıkan veya daha genel anlamda "üçüncü dünya" olarak adlandırılan "karşı hegemonik" güçler olabilir. (Cox, 1981, ss. 150-151) Ancak, Atlantik yapıya dayalı liberal düzene meydan okumanın ötesinde, bu "karşı-hegemonik" popülist hareketlerin sunacak çok şeyi olmayacaktır. Şu anda gördüğümüz şey oldukça farklıdır. Evet, yapının temelinde yükselen bir neo merkantilizm var, ancak COVID-19 onu uluslararası düzeyde daha fazla işbirlikçi olmaya zorlayacaktır. "Karşı-hegemonik" güçlere gelince, bunların yukarıda bahsettiğim, kendi kendine yeterli olan küresel tüccar ülke modeli olma olasılığı daha yüksektir. Bu nedenle yeni düzen, geleneksel merkez-çevre bölünmesine dayanmayacaktır. Aslında merkez-çevre ilişkisi ortadan kalkacaktır. Daha iyimser bir notta, bu daha nazik, daha mülayim bir sistem haline gelecektir. Belki de Wallerstein'ın "üçüncü dünya" kavramını reddettiğinde öngördüğü sistem de budur. Wallerstein 1990'lı yılların başlarında liberal düzenin düşüşte olduğunu ve yerine başka bir şeyin konmak zorunda olduğunu belirtmişti, ancak Cox gibi teorik çerçevesi, yükselen güçlere ve gelişmekte olan ekonomilere atıfta bulunarak, yarı çevre olarak adlandırdığı ek alanla birlikte bir merkez ve çevre yapısı içine yerleştirildi (Wallerstein, 1982; 1995).

Eğer bu alternatif ihtiyaç temelli sistemden herhangi bir düzenin görünüşü ortaya çıkarsa, bu düzen teknik, kısa vadeli ve ihtiyaç temelli çeşitli iş birliği aşamaları yoluyla aşağıdan yukarıya doğru büyüyen bir düzen olacaktır. Nihai olarak bu iş birliği aşamaları, daha üst siyasette bir iş birliğine ve belki de ortak bağları olan uluslararası toplum anlayışına dönüşebilir. Bu, işlevselcilik teorisine dayanan artırımlı bir yaklaşımdır. Bu, Mitrany'nin, otoritenin bağlantısını bir devletin topraklarından ziyade belirli bir faaliyete bağlanmasını öngören çalışmasında somutlaşmıştır. Uluslararası kuruluşlar, idari görevleri yerine getirirken yalnızca kolaylık sağlayıcı haline gelirler, neoliberaler tarafından öngörülen değerler ve normlar aracılığıyla bir 'olması gereken' hissini dayatmazlar. İşlevselcilik politik değildir; 'ortak faaliyetlerin ve aralarındaki çıkarların sürekli geliştirilmesiyle sınırları anlamsız kılarak' 'ortak ihtiyaçlar' üzerine yoğunlaşır. (Mitrany 1966; Aybet, 2001. s. 17). Sonunda bir devletler topluluğu veya uluslararası bir toplum gelişebilir, ancak Mitrany'nin iddia ettiği gibi, devletler bu topluma "yazılı bir inanç eylemiyle değil, organik katılım-

la” bağlı olacaklardır (Mitrany, 1966 s. 42). Bu nedenle, COVID-19’dan sonraki uluslararası ilişkiler teorisi, dünyayı olduğu gibi korumakla veya dünyayı olması gerektiği gibi dayatmakla daha az ilgilenecektir; ancak yüksek ihtimalle büyük tasarımlarla belirlenen iş birliklerini değil de ihtiyaçlar temeline ortaya ıkan, siyasi ve ideolojik olmayan eşitli uluslararası iş birliklerini deneyecek ve aıklayacaktır.

Kaynaka

- Acharya, A. (2004). How ideas spread: Whose norms matter? Norm localization and institutional change in Asian regionalism. *International organization*, 58(2), 239-275.
- Aybet, G. (2000). *A European security architecture after the Cold War. Questions of legitimacy*. St Martin’s: Macmillan.
- Aybet, G. (1997). *The dynamics of European security cooperation, 1945-91*. Basingstoke: Macmillan.
- Bull, H. (1977). *The Anarchical Society: A Study of Order in Politics* London: Macmillan
- Burchill, S., & Linklater, A. (1996). *Theories of International Relations*, Deakin University Press.
- Carr, E. H. (1946). *The Twenty Years’ Crisis 1919-1939 An Introduction To The Study of International Relations*, London: Macmillan.
- Cox, R. W. (1981). Social forces, states and world orders: beyond international relations theory. *Millennium*, 10(2), 126-155.
- Deutch, K. (1957). *Political Community and the North Atlantic Area*, Princeton
- Doyle, M. (1997). *Ways of War and Peace*, New York: W.W. Norton.
- Farrell, T. (2001). Transnational norms and military development: Constructing Ireland’s professional army. *European Journal of International Relations*, 7(1), 63-102.
- Finnemore, M. and Sikkink, K. (1998). International norm dynamics and political change. *International Organization*, 52(4), 887-917.
- Fukuyama, F. (1989). The end of history?. *The national interest*, (16), 3-18.
- Fukuyama, F. (1992). *The End of History and the Last Man*, Free Press
- Grampp, W. D. (1948). Adam Smith and the Economic Man, *Journal of Political Economy*, 56(4), pp. 315-336
- Gramsci, A. (1987). *Selections from the Prison Notebooks*, NY: International Publishers.
- Halliday, F. (1990). The pertinence of international relations. *Political Studies*, 38(3), 502-516.
- Howard, M. (2008). *War and the Liberal Conscience*, Columbia University Press.
- Huntington, S. P. (1996). *The Clash of Civilisations and the Remaking of World Order*, Simon and Schuster.
- Ikenberry, J. (2001). *After Victory: Institutions, Strategic Restraint and the Rebuilding of Order After Major Wars*, Princeton.
- Kappen, T. R. and Sikkink, K. (1999). The Socialisation of International Human Right Norms Into Domestic Practices. *The Power of Human Rights* (pp. 1-38). Cambridge University Press.
- Klein, B. (1994). *Strategic Studies and World Order: The Global Politics of Deterrence*. Cambridge University Press.
- Kuhn, T. S. (1962). *The Structure of Scientific Revolutions*, University of Chicago Press.
- Mandelbaum, M. (2002). *The Ideas that Conquered the World: Peace, Democracy and Free Markets in the Twenty-First Century*, Public Affairs
- Mearsheimer, J. (1994-1995). The False Promise of International Institutions, *International Security*, 19(3), 5-49
- Mitrany, D. (1966). *A Working Peace System*, Chicago: Quadrangle Books.

- Moravcsik, A. (1997). Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics, *International Organization*, 51(4), 513-553.
- Morgenthau, H. (1985). *Politics Among Nations*, Knof Random House.
- Schimmelfenning, F. (2000). International Socialisation in the New Europe: Rational Action in an Institutional Environment, *European Journal of International Relations*, 6(1), 109-139.
- Steunkel, O. (2017) *Post Western World* John Wiley & Sons.
- Von Clausewitz, C. (2007). *On War*, Oxford University Press.
- Wallerstein, I. and Hopkins, T. (1982). *World Systems Analysis: Theory and Methodology*, Berverly Hills: Sage.
- Wallerstein, I. (1995) *After Liberalism* New York: New Press.
- Waltz, K. N. (1990). Realist thought and neorealist theory. *Journal of International Affairs*, 44(1), 21-37.
- Watson, A. (1987). Hedley Bull, states systems and international societies. *Review of International Studies*, 13(2), 147-153.
- Wendt, A. (1992). Anarchy is What States Make of It, *International Organization*, 46(2), 391-425.
- Wight, M. (1966). Western Values in International Relations. *Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International Politics* (pp. 89-131), Oxford University Press